

NR 63/2014

**UPADEK KOMUNIZMU I GENEZA
PRZEMIAN W PAMIĘCI ZBIOROWEJ**

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 14 stycznia 2014 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Żurawia 4a, 00-503 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

- ▶ W świadomości Polaków na upadek systemu komunistycznego w ZSRR i dawnych krajach bloku wschodniego miały wpływ przede wszystkim dwie siły sprawcze: po pierwsze, działania opozycji demokratycznej w PRL oraz „Solidarność” (50%), a po drugie – pontyfikat Jana Pawła II (40%). Około jednej czwartej respondentów (23%) wskazuje na dysfunkcje samego systemu – komunizm upadł, ponieważ był niewydolny ekonomicznie. Jedna piąta (20%) dużą rolę w tym względzie przypisuje polityce Michaiła Gorbaczowa.
- ▶ Wydarzeniem, które w opinii największej grupy badanych (34%) wyznacza koniec PRL, są obrady Okrągłego Stołu. Według co szóstego respondenta (16%) najbardziej znaczącym momentem było ustąpienie generała Wojciecha Jaruzelskiego i wybór Lecha Wałęsy na prezydenta w 1990 roku.
- ▶ Większość Polaków jest zdania, że wydarzenia 1989 roku w Polsce miały wpływ na upadek komunizmu w innych państwach bloku wschodniego, przy czym częściej są one postrzegane jako czynnik przyspieszający transformację w innych krajach (45%), rzadziej zaś jako jej niezbędny element, bez którego nie doszłoby do zmian (31%).
- ▶ W świadomości historycznej Polaków bohaterami przemian, których rolę w tym procesie dobrze ocenia więcej niż siedmiu na dziesięciu badanych, są przede wszystkim Tadeusz Mazowiecki, Jacek Kuroń i Lech Wałęsa.
- ▶ Najpoważniejsze błędy i zaniechania transformacji polegały w opinii Polaków na zbyt daleko idącej prywatyzacji (36%), dopuszczeniu do nadmiernego wzrostu nierówności społecznych (22%), a ponadto na tolerowaniu korupcji w polityce (31%) oraz braku rozliczeń ludzi poprzedniego systemu (24%), braku wystarczającej lustracji współpracowników PRL-owskich służb specjalnych (29%) oraz na uwłaszczeniu nomenklatury, przejmowaniu państwowego majątku przez działaczy państwowych i partyjnych (20%).

Sposób myślenia o własnej przeszłości jest istotnym czynnikiem w funkcjonowaniu każdego społeczeństwa, a wypracowanie interpretacji pewnych wydarzeń historycznych, która niekoniecznie musi być zgodna z wersją przyjętą przez inne społeczeństwa, można uznać za ważny etap w budowaniu wspólnoty politycznej. Świadomość wspólnej, podobnie rozumianej historii – tak jak zgoda co do pewnych wartości i norm – w znacznym stopniu stwarza możliwość dobrej komunikacji i, w efekcie, wspólnego decydowania, działania. O ile przemiany po 1989 roku są w pamięci zbiorowej zapisane jako wydarzenie przełomowe, a fakt, że doszło do upadku ówczesnego systemu aprobowany jest niemal powszechnie, o tyle wersji tej historii jest wiele, a oceny tych samych wydarzeń niejednokrotnie lokują się na przeciwnych biegunach. Zróżnicowane jest nie tylko postrzeganie sił sprawczych transformacji, lecz także działań jej głównych aktorów, które jedni zapamiętali jako doniosłe, a inni jako nieudolne lub nawet zdradzieckie.

Na kształt pamięci historycznej silnie wpływają warunki, w jakich obecnie żyją Polacy. Patrząc z perspektywy ludzi rozczarowanych, którzy stracili na przemianach, ponieważ gospodarka wolnorynkowa zniosła bezpieczeństwo socjalne, które gwarantował im poprzedni system, trudno zgodzić się z opinią, że sposób przeprowadzenia transformacji był wolny od błędów. Ponadto okres przemian jest różnie oceniany przez osoby, które były ich naocznymi świadkami (czyli w latach osiemdziesiątych miały przynajmniej 18 lat), a zdiagnozowane wśród nich narracje historyczne, obejmujące postrzeganie i rozumienie ówczesnych wydarzeń, są równoważne i żadna z nich nie ma dominującego charakteru¹.

W tym roku mija dwadzieścia pięć lat od chwili, kiedy Polacy zmienili system. Skłoniło to nas do postawienia pytań o genezę przemian utrwaloną w pamięci zbiorowej, o wydarzenia i formacje historyczne, które doprowadziły do upadku komunizmu, o bohaterów i antybohaterów tych wydarzeń, a także o błędy i zaniechania, jakie wówczas popełniono².

¹ Zob. komunikat CBOS „Jak się różnimy w rozumieniu własnej historii”, grudzień 2012 (oprac. A. Mielczarek).

² Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (284) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganym komputerowo (CAPI) w dniach 9–15 stycznia 2014 roku na liczącej 1067 osób reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

SÍLY SPRAWCZE I PRZEŁOMOWE WYDARZENIA PROCESU PRZEMIAN

W świadomości Polaków na upadek systemu komunistycznego w ZSRR i dawnych krajach bloku wschodniego miały wpływ przede wszystkim dwie siły sprawcze: po pierwsze, działania opozycji demokratycznej w PRL oraz ruch „Solidarność” (50%), a po drugie – pontyfikat Jana Pawła II (40%). Około jednej czwartej ankietowanych (23%) wskazuje na dysfunkcję samego systemu – komunizm upadł, ponieważ był niewydolny ekonomicznie. Jedna piąta badanych (20%) dużą rolę w tym względzie przypisuje polityce Michaiła Gorbaczowa, która doprowadziła do pewnej liberalizacji życia społecznego i gospodarczego, a także poprawiła relacje z Zachodem. Pozostałe powody upadku systemu komunistycznego wskazywano rzadziej. Co jedenasty respondent (9%) uważa, że w największym stopniu przyczyniły się do tego działania opozycji z innych krajów bloku, a niemal tyle samo badanych (8%) – że polityka Stanów Zjednoczonych Ameryki i ich przewaga militarna nad Związkiem Radzieckim.

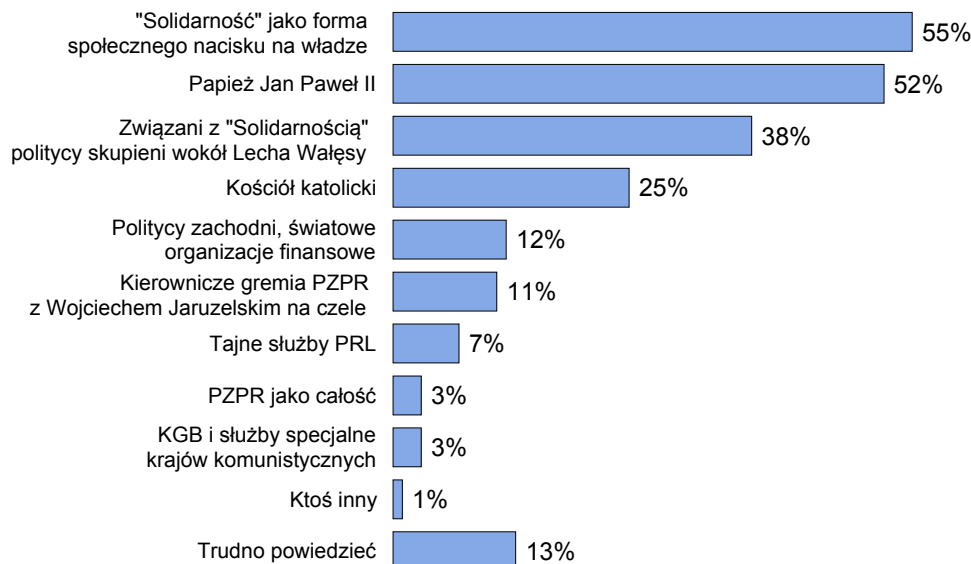
Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać dwie przyczyny

Sposób diagnozowania upadku komunizmu w ZSRR i krajach bloku wschodniego nie zmienił się znacząco w ostatnich pięciu latach. Obecnie rzadziej niż wówczas wśród jego najistotniejszych przyczyn wskazywano na politykę Michaiła Gorbaczowa oraz niewydolność gospodarczą systemu komunistycznego, natomiast częściej – na działalność „Solidarności” i opozycji demokratycznej w PRL.

Przekonanie o doniosłej roli „Solidarności” jest w zasadzie niezależne od wieku respondentów. Można jedynie zauważyć, że nieco rzadziej niż inni wyrażają je najstarsi badani, którzy z kolei częściej największy wkład w upadek komunizmu przypisują pontyfikatowi Jana Pawła II. Postrzeganie roli papieża jako najistotniejszej, w odróżnieniu od roli „S” i opozycji demokratycznej, determinują również poglądy polityczne – relatywnie rzadziej uznają ją za taką respondenci identyfikujący się z lewicą, natomiast częściej osoby o orientacji prawicowej.

Odpowiedzi na pytanie, kto w największym stopniu nadał kształt przemianom systemowym w Polsce, pozostają w zgodzie z percepcją oddziaływania poszczególnych sił i formacji historycznych na upadek komunizmu w krajach bloku wschodniego. Ponad połowa Polaków (55%) uważa, że na sposób przeprowadzenia przemian najsilniej wpłynęła „Solidarność” jako forma społecznego nacisku na władze, a niespełna dwie piąte (38%) kluczową rolę w tym procesie przypisuje związanym z „S” politykom skupionym wokół Lecha Wałęsy. Połowa badanych (52%) sądzi, że największy wpływ na kształt przemian miał papież Jan Paweł II, z kolei jedna czwarta (25%) – że Kościół katolicki. Relatywnie rzadziej wskazywano, że do przemian ustrojowych w Polsce po roku 1989 przyczynili się zachodni politycy i światowe organizacje finansowe (12%), stosunkowo nieliczni respondenci (3%) uważają natomiast – że KGB i służby specjalne krajów komunistycznych. Pozostali badani, którzy mają w tej sprawie wyrobioną opinię, lokują źródła wpływu na przemiany ustrojowe po stronie aparatu władzy, przeważnie wskazując na istotną rolę kierowniczych gremiów PZPR z Wojciechem Jaruzelskim na czele (11%), rzadziej zaś tajnych służb PRL (7%) lub, sporadycznie, PZPR jako całości (3%).

RYS. 2. KTO, PANA(I) ZDANIEM, W NAJWIĘKSZYM STOPNIU PRZYCZYNIŁ SIĘ DO TEGO, ŻE PRZEMIANY USTROJOWE W POLSCE PO ROKU 1989 MIAŁY TAKI KSZTAŁT, A NIE INNY?

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać trzy przyczyny

Przekonanie, że przemiany w Polsce są w największym stopniu dziełem ruchu „Solidarność” jako formy społecznego nacisku na władze, jest wyrażane relatywnie częściej przez osoby mające od 35 do 54 lat, najlepiej wykształcone oraz deklarujące lewicowe poglądy polityczne. O tym, że na zmianę ustroju wpłynął przede wszystkim papież Jan Paweł II, rzadziej przekonani są młodszy respondenci, natomiast częściej badani powyżej 54 roku życia i osoby identyfikujące się z prawicą. Można dodać, że mniej popularne warianty przebiegu transformacji, np. istotny wpływ tajnych służb PRL czy kierowniczych gremiów PZPR, stosunkowo częściej wskazują osoby najlepiej wykształcone.

Z analiz wynika, iż hierarchia podmiotów, które nadały kształt przemianom w Polsce, jest porównywalna wśród respondentów deklarujących, że przed rokiem 1989 należeli do przeciwników ówczesnego systemu, i tych, którzy nie byli nastawieni opozycyjnie. Jedyną wartą odnotowania różnicą między nimi jest taka, że ci drudzy rzadziej mają na ten temat wyrobioną opinię, co prawdopodobnie wynika z mniejszego zainteresowania i osobistego zaangażowania w wydarzenia tamtego okresu.

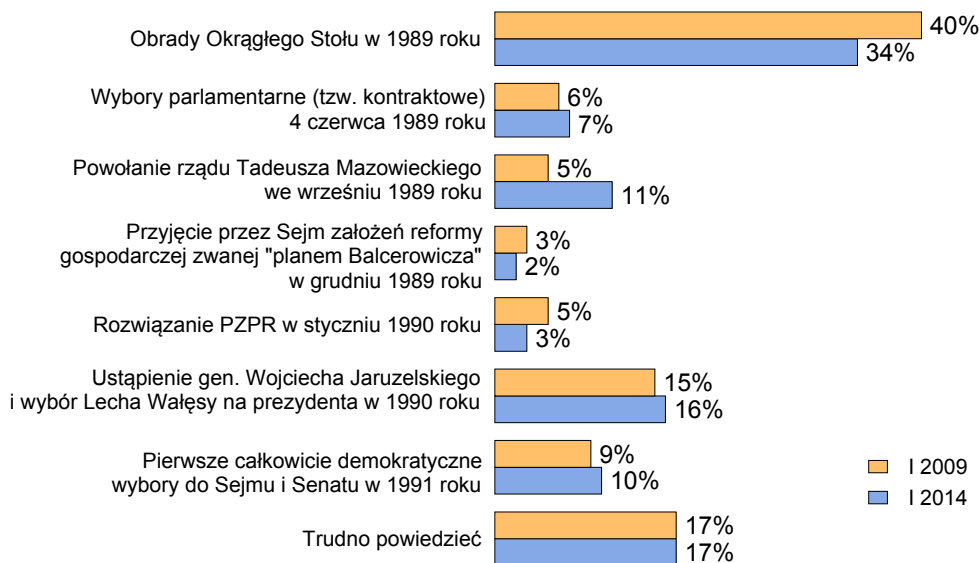
Dwie największe siły stojące za przemianami wskazywali niemal tak samo często badani należący przed rokiem 1989 do partii systemowych, jak i respondenci działający w „Solidarności”. Ówczesne zaangażowanie po stronie „S” sprzyja natomiast przekonaniu o dużej roli polityków skupionych wokół Lecha Wałęsy, a także Kościoła. Można też zauważyć, że o wkładzie tajnych służb mówią wyłącznie osoby należące do opozycji.

Tabela 1

Kto, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu przyczynił się do tego, że przemiany ustrojowe w Polsce po roku 1989 miały taki kształt, a nie inny?	Deklarujący przynależność przed rokiem 1989 do:	
	PZPR, ZSL, SD	„Solidarności”
	w procentach	
„Solidarność” jako forma społecznego nacisku na władze	63	63
Papież Jan Paweł II	65	69
Związani z „Solidarnością” politycy skupieni wokół Lecha Wałęsy	42	52
Kościół katolicki	31	39
Politycy zachodni, światowe organizacje finansowe	18	13
Kierownicze gremia PZPR z Wojciechem Jaruzelskim na czele	12	14
Tajne służby PRL	0	5
PZPR jako całość	0	1
KGB i służby specjalne krajów komunistycznych	2	5
Ktoś inny	0	2
Trudno powiedzieć	11	0

Wydarzeniem, które zdaniem największej grupy badanych (34%) wyznacza koniec PRL, są obrady Okrągłego Stołu na początku 1989 roku. W stosunku do pomiaru sprzed pięciu lat są one jednak wskazywane nieco rzadziej. Według jednej szóstej Polaków (16%) najbardziej znaczącym momentem było ustąpienie generała Wojciecha Jaruzelskiego i wybór Lecha Wałęsy na prezydenta w 1990 roku. Obecnie większe niż pięć lat temu znaczenie jest przypisywane powołaniu rządu Tadeusza Mazowieckiego. Za wydarzenie wyznaczające koniec PRL uważa je dziś co dziewiąty ankietowany (11%). Jedna dziesiąta jako przełomowe postrzega pierwsze całkowicie wolne wybory do parlamentu w 1991 roku, natomiast nieco mniej osób (7%) – wybory tzw. kontraktowe w czerwcu 1989. Ranga pozostałych wydarzeń jest niewielka. Nieliczni badani (3%) za moment kończący PRL uważają rozwiązanie PZPR w styczniu 1990 roku, a porównywalna co do wielkości grupa – przyjęcie przez Sejm założeń „planu Balcerowicza” w grudniu 1989 roku.

RYS. 3. O JAKIM WYDARZENIU MOŻNA POWIEDZIEĆ, ŻE BYŁO NAJBARDZIEJ PRZEŁOMOWE, WYZNACZA KONIEC PRL, USTROJU KOMUNISTYCZNEGO W POLSCE?

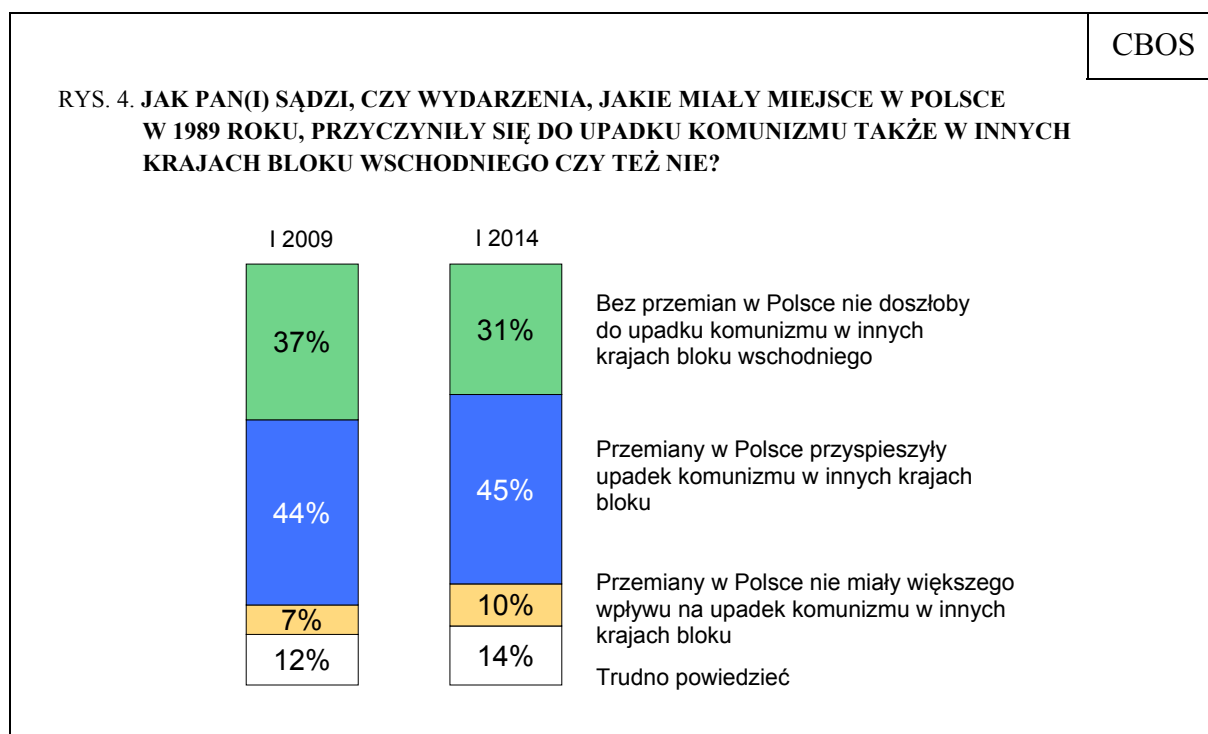

Uznawanie Okrągłego Stołu za symbol przemian nie zależy od społecznych i demograficznych cech badanych, ich stosunku do PRL czy ówczesnej przynależności do partii lub zaangażowania po stronie opozycji. Można dodać, że członkowie „Solidarności” sprzed roku 1989 częściej niż osoby należące do PZPR, ZSL czy SD wskazują jako wydarzenie przełomowe transformacji wybory do Sejmu kontraktowego, a także ustąpienie generała Wojciecha Jaruzelskiego i wybór Lecha Wałęsy na prezydenta. Z kolei badani należący wówczas do partii minimalnie częściej za istotne uznają powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego.

Tabela 2

O jakim wydarzeniu można powiedzieć, że było najbardziej przełomowe, wyznacza koniec PRL, ustroju komunistycznego w Polsce?	Deklarujący przynależność przed rokiem 1989 do:	
	PZPR, ZSL, SD	„Solidarności”
	w procentach	
Obrady Okrągłego Stołu w 1989 roku	42	38
Wybory parlamentarne (tzw. kontraktowe) 4 czerwca 1989 roku	9	17
Powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego we wrześniu 1989 roku	22	17
Przyjęcie przez Sejm założeń reformy gospodarczej zwanej „planem Balcerowicza” w grudniu 1989 roku	2	3
Rozwiązanie PZPR w styczniu 1990 roku	4	5
Ustąpienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego i wybór Lecha Wałęsy na prezydenta w 1990 roku	2	11
Pierwsze całkowicie demokratyczne wybory do Sejmu i Senatu w 1991 roku	9	6
Trudno powiedzieć	9	3

Większość Polaków jest zdania, że wydarzenia 1989 roku w Polsce miały wpływ na upadek komunizmu w innych krajach bloku wschodniego, przy czym częściej postrzegane są jako czynnik przyspieszający transformację w innych krajach, rzadziej zaś jako jej niezbędny element, bez którego nie doszłoby do zmian (45% wobec 31%). Tylko co dziesiąty badany (10%) twierdzi, że ówczesne wydarzenia w naszym kraju nie miały zasięgu międzynarodowego. W porównaniu z pomiarem sprzed pięciu lat zmalała popularność opinii, że bez przemian w Polsce nie doszłoby do upadku komunizmu w innych krajach bloku wschodniego.

Opinie o międzynarodowym zasięgu przemian w Polsce są stosunkowo zbieżne w analizowanych grupach społecznych, a także wśród osób różniących się nastawieniem do systemu panującego w PRL. Przekonanie, że bez przemian w Polsce nie doszłoby do upadku komunizmu w innych krajach, relatywnie częściej niż inni wyrażają badani identyfikujący się z prawicą, a także osoby zaliczające się do przeciwników PRL przed rokiem 1989.

Tabela 3

Jak Pan(i) sądzi, czy wydarzenia, jakie miały miejsce w Polsce w 1989 roku, przyczyniły się do upadku komunizmu także w innych krajach bloku wschodniego czy też nie?	Czy przed rokiem 1989 uważał(a) się Pan(i) za przeciwnika systemu panującego w PRL?	
	Tak	Nie
	w procentach	
Bez przemian w Polsce nie doszłoby do upadku komunizmu w innych krajach bloku wschodniego	50	31
Przemiany w Polsce przyspieszyły upadek komunizmu w innych krajach bloku	43	42
Przemiany w Polsce nie miały większego wpływu na upadek komunizmu w innych krajach bloku	3	10
Trudno powiedzieć	4	17

GLÓWNI AKTORZY TRANSFORMACJI

Jak zapamiętane zostały istotne postaci procesu przemian i ich wkład w transformację? Ankietowanym przedstawiliśmy listę jedenastu osób prosząc, aby za pomocą 7-stopniowej skali ocenili ich ówczesną rolę. Z uzyskanych deklaracji wynika, że w świadomości historycznej Polaków bohaterami przemian, których rolę w tym procesie dobrze ocenia więcej niż siedmiu na dziesięciu badanych, są przede wszystkim Tadeusz Mazowiecki, Jacek Kuroń i Lech Wałęsa. Trzeba jednak zaznaczyć, że w ocenach byłego prezydenta częściej niż w ocenach dwóch pozostałych osób pojawiają się opinie negatywne. Sześciu na dziesięciu respondentów dobrze ocenia ówczesną działalność prymasa Józefa Glempa. Według ponad połowy Polaków niemałe zasługi w czasie transformacji mieli Bronisław Geremek, Aleksander Kwaśniewski i Leszek Balcerowicz, z tym że opinie o dwóch ostatnich politykach są bardziej podzielone niż opinie o Bronisławie Geremku – relatywnie często ich wkład w przemiany jest postrzegany jako negatywny lub niejednoznaczny. Rola, jaką w przemianach odegrał Adam Michnik, jest oceniana pozytywnie przez blisko połowę ankietowanych. Podzielone, ale częściej negatywne niż pozytywne są opinie o ówczesnej działalności Mieczysława Rakowskiego, a także Wojciecha Jaruzelskiego. Bardziej jednoznaczny natomiast jest obraz Czesława Kiszczaka, który przez blisko połowę Polaków został zapamiętany jako negatywny bohater transformacji.

Tabela 4

Jak Pan(i) ocenia rolę, jaką odegrali w przemianach ustrojowych w Polsce następujące osoby*?	Źle (punkty na skali od -3 do -1)	Niejednoznacznie (punkt 0 na skali)	Dobrze (punkty na skali od +1 do +3)	Trudno powiedzieć	Nie znam tej osoby
	w procentach				
Tadeusz Mazowiecki	3	8	79	7	3
Lech Wałęsa	10	9	76	5	1
Jacek Kuroń	3	11	73	7	6
Prymas Józef Glemp	6	16	62	11	5
Aleksander Kwaśniewski	15	20	56	8	1
Bronisław Geremek	7	14	55	12	12
Leszek Balcerowicz	15	20	52	11	2
Adam Michnik	9	18	48	11	14
Wojciech Jaruzelski	41	18	31	9	2
Mieczysław Rakowski	28	18	15	12	27
Czesław Kiszczak	45	16	9	11	20

* Badani zaznaczali odpowiedź na 7-punktowej skali, na której -3 oznaczało, że oceniają tę rolę bardzo źle, a +3 – że bardzo dobrze

Sposób myślenia o przemianach i ich głównych aktorach wydaje się względnie utrwalony, a zmiany, jakie nastąpiły w pamięci zbiorowej w ostatnich pięciu latach, są niewielkie. Obecnie wyraźnie częściej niż w 2009 roku doceniana jest rola, jaką wówczas odegrał Tadeusz Mazowiecki, a także (choć zmiana jest minimalna) prymas Józef Glemp. Bardziej krytycznie natomiast oceniany jest wkład Lecha Wałęsy i Aleksandra Kwaśniewskiego. Ponadto w świadomości społecznej wzrósł krytycyzm wobec polityków ówczesnego systemu: Wojciecha Jaruzelskiego, Mieczysława Rakowskiego i Czesława Kiszczaka.

Tabela 5

Jak Pan(i) ocenia rolę, jaką odegrali w przemianach ustrojowych w Polsce następujące osoby?	Średnie ocen na skali od -3 do +3		Odchylenie standardowe	
	I 2009	I 2014	I 2009	I 2014
Tadeusz Mazowiecki*	1,45	2,08	1,40	1,19
Jacek Kuroń	1,96	1,90	1,14	1,30
Lech Wałęsa*	1,81	1,64	1,51	1,67
Prymas Józef Glemp*	1,20	1,42	1,36	1,46
Bronisław Geremek	1,51	1,41	1,44	1,54
Adam Michnik	0,91	1,01	1,47	1,57
Aleksander Kwaśniewski*	1,05	0,79	1,49	1,66
Leszek Balcerowicz	0,66	0,79	1,71	1,69
Wojciech Jaruzelski*	-0,05	-0,41	1,84	2,02
Mieczysław Rakowski*	-0,34	-0,64	1,61	1,70
Czesław Kiszczak*	-1,14	-1,38	1,57	1,64

* W przypadku tych osób różnice średnich są istotne statystycznie

Na postrzeganie niektórych postaci okresu przemian, zwłaszcza reprezentantów ówczesnego systemu, wpływają poglądy polityczne ankietowanych. Wizerunek Wojciecha Jaruzelskiego, Czesława Kiszczaka i Mieczysława Rakowskiego jest zdecydowanie bardziej negatywny wśród osób utożsamiających się z prawicą niż tych, które deklarują orientację lewicową lub centrową. Badani identyfikujący się z prawicą gorzej oceniają również rolę, jaką w procesie transformacji odegrali Aleksander Kwaśniewski i Adam Michnik. Z kolei respondenci o poglądach lewicowych postrzegają wszystkie te osoby relatywnie lepiej, przy czym również wśród nich przeważają negatywne oceny Czesława Kiszczaka i Mieczysława Rakowskiego. Dobrym opiniom o działaniach większości postaci ówczesnej opozycji wyraźnie sprzyja wyższe wykształcenie. W przypadku niektórych aktorów transformacji istotnym czynnikiem określającym to, jak zostali zapamiętani, jest sytuacja ekonomiczna badanych – Leszka Balcerowicza cenią osoby dobrze sytuowane, natomiast te, które znajdują się w złej sytuacji materialnej, relatywnie częściej krytycznie oceniają jego wkład w transformację.

BŁĘDY TRANSFORMACJI

Mimo że panuje społeczna zgoda co do słuszności transformacji ustrojowej, większość Polaków dostrzega jednocześnie, że w trakcie tego procesu popełniono wiele błędów i zaniechań. Najczęściej wskazywano trzy problemy, których w trakcie przemian nie udało się dostatecznie dobrze rozwiązać lub zostały zaniedbane. Pierwszy dotyczy zbyt szybkiej i daleko idącej prywatyzacji polskiej gospodarki oraz wyprzedaży majątku narodowego (36%). Warto dodać, że w ostatnich pięciu latach ranga tego problemu w świadomości Polaków wzrosła. W pewnym sensie pokrewne, choć już rzadziej wskazywane błędy, które również można przypisywać zbyt optymistycznemu postrzeganiu przez autorów przemian właściwości wolnego rynku i tego, jak w tej nowej rzeczywistości gospodarczej ludzie sobie poradzą, są trzy uwzględnione na liście wątki: dopuszczenie do nadmiernego wzrostu nierówności społecznych (22%), zbyt szybkie tempo i zbyt duży zakres reform gospodarczych (13%) oraz minimalizacja roli państwa w gospodarce i innych dziedzinach życia (5%).

Na drugim miejscu w hierarchii uchybień okresu przemian znalazło się tolerowanie korupcji i nieuczciwości w polityce (31%). W ciągu ostatnich pięciu lat problem ten stracił na znaczeniu, można więc sądzić, że albo standardy życia publicznego w Polsce nieco się poprawiły, albo badani rzadziej wiążą to zjawisko z transformacją.

RYS. 5. JAK PAN(I) SĄDZI, JAKIE BŁĘDY, ZANIECHANIA POPELNIONO W OKRESIE PRZEMIAN PO ROKU 1989?

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Problem, który w świadomości społecznej nie stracił na znaczeniu, związany jest z prowadzoną przez Tadeusza Mazowieckiego polityką „grubej linii” i dotyczy przede wszystkim braku wystarczającej lustracji i rozliczenia współpracowników służb specjalnych (29%), a także braku dekomunikacji oraz rozliczenia funkcjonariuszy państwowych i partyjnych PRL (24%). Dla licznej grupy respondentów (20%) patologicznym zjawiskiem jest również uwłaszczenie nomenklatury i przejmowanie państwowego majątku przez ludzi ówczesnego systemu.

Co dziesiąty badany (10%) za negatywny efekt transformacji uważa zbyt duży wpływ Kościoła na sferę publiczną. Trzeba podkreślić, że w ostatnich pięciu latach popularność tej diagnozy znacząco zmalała. Około jednej dziesiątej ankietowanych wskazuje również na zbyt silną zależność Polski od Zachodu (11%), a także na rozbicie i konflikty w obozie solidarnościowym (9%).

Diagnoza błędów transformacji zależy w znacznym stopniu od poglądów politycznych respondentów. Ci, którzy deklarują orientację pravicową, częściej niż pozostali są rozczarowani brakiem wystarczającej lustracji i dekomunizacji w życiu publicznym, a także przejmowaniem państwowego majątku przez ludzi ówczesnego systemu. Z kolei osoby o poglądach lewicowych częściej koncentrują się na takich zjawiskach, jak wzrost nierówności ekonomicznych w kraju i zbyt duży wpływ Kościoła na sferę publiczną.

O ile respondenci należący przed rokiem 1989 do partii oraz ówcześni członkowie „S” są zgodni co do takich błędów transformacji, jak zbyt daleko idąca prywatyzacja czy dopuszczenie do nadmiernego wzrostu nierówności, o tyle ci pierwsi wyraźnie rzadziej dostrzegają problemy związane z brakiem lustracji i dekomunizacji, tolerowaniem korupcji w życiu publicznym czy uwłaszczeniem nomenklatury. Wśród dawnych działaczy opozycji znaczna część jest rozczarowana konfliktami i rozbiem obozu solidarnościowego.

Tabela 6

Jak Pan(i) sądzi, jakie błędy, zaniechania popełniono w okresie przemian po roku 1989?	Deklarujący przynależność przed rokiem 1989 do:	
	PZPR, ZSL, SD	„Solidarności”
	w procentach	
Zbyt daleko idąca prywatyzacja polskiej gospodarki, wyprzedaż majątku narodowego za bezcen	44	42
Tolerowanie korupcji, nieuczciwości w polityce	15	30
Brak wystarczającej lustracji, rozliczenia współpracowników PRL-owskich służb specjalnych	14	49
Brak dekomunizacji i rozliczenia funkcjonariuszy państwowych i partyjnych z okresu PRL-u	10	27
Dopuszczenie do nadmiernego wzrostu nierówności społecznych	30	29
Uwłaszczenie nomenklatury, przejmowanie państwowego majątku przez działaczy państwowych i partyjnych	28	40
Zbyt szybkie tempo i zbyt duży zakres reform gospodarczych	14	11
Zbyt duża zależność od Zachodu	13	10
Zbyt duży wpływ Kościoła na sprawy kraju	10	4
Rozbicie i konflikty w ramach obozu solidarnościowego	12	23
Zbytne ograniczenie roli państwa w gospodarce i innych dziedzinach życia	8	5
Inne błędy	0	0
Nie popełniono żadnych poważniejszych błędów	0	0
Trudno powiedzieć	17	6

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Osoby, które twierdzą, że krajem lepszym do życia była dla nich Polska przed rokiem 1989, wyraźnie częściej od tych, którym bardziej odpowiada ona obecnie, wskazują na dwa (w istocie powiązane) błędy okresu transformacji – za daleko idącą prywatyzacją gospodarki oraz zbyt szybkie tempo i zbyt duży zakres reform gospodarczych.

Tabela 7

Jak Pan(i) sądzi, jakie błędy, zaniechania popełniono w okresie przemian po roku 1989?	Czy dla ludzi takich jak Pan(i) krajem lepszym do życia:	
	była Polska przed rokiem 1989	jest Polska obecnie
	w procentach	
Zbyt daleko idąca prywatyzacja polskiej gospodarki, wyprzedaż majątku narodowego za bezcen	43	33
Tolerowanie korupcji, nieuczciwości w polityce	31	34
Brak wystarczającej lustracji, rozliczenia współpracowników PRL-owskich służb specjalnych	23	36
Brak dekomunizacji i rozliczenia funkcjonariuszy państwowych i partyjnych z okresu PRL-u	21	30
Dopuszczenie do nadmiernego wzrostu nierówności społecznych	24	22
Uwłaszczenie nomenklatury, przejmowanie państwowego majątku przez działaczy państwowych i partyjnych	18	24
Zbyt szybkie tempo i zbyt duży zakres reform gospodarczych	18	11
Zbyt duża zależność od Zachodu	13	10
Zbyt duży wpływ Kościoła na sprawy kraju	13	9
Rozbicie i konflikty w ramach obozu solidarnościowego	6	12
Zbytne ograniczenie roli państwa w gospodarce i innych dziedzinach życia	5	5
Inne błędy	3	1
Nie popełniono żadnych poważniejszych błędów	2	2
Trudno powiedzieć	15	11

Procenty nie sumują się do 100, ponieważ badani mogli wskazać więcej niż jedną odpowiedź

Mimo że w pojmowaniu współczesnej historii Polski wiele jest kwestii spornych, wydaje się, że są takie formacje, wydarzenia i postaci okresu przemian, co do których pamięć zbiorowa jest względnie zgodna. Największe zasługi w obaleniu komunizmu Polacy przypisują „Solidarności” i opozycji demokratycznej w PRL, a także pontyfikatowi Jana Pawła II. Do bohaterów transformacji zaliczają przede wszystkim Tadeusza Mazowieckiego,

Jacka Kuronia i – choć rzadziej niż pięć lat temu – Lecha Wałęsę. Za symboliczny koniec PRL uznawane są na ogół obrady Okrągłego Stołu. Ponadto w świadomości społecznej przemiany w Polsce miały oddźwięk międzynarodowy – przyspieszyły lub nawet umożliwiły upadek komunizmu w krajach dawnego bloku wschodniego.

Polacy są zgodni co do tego, że transformacja nie obyła się bez błędów. Najpoważniejsze z nich odnoszą się do nadmiaru liberalizmu gospodarczego: zbyt daleko idącej prywatyzacji, wzrostu nierówności społecznych, a także utrwalenia niskich standardów życia publicznego, tolerowania korupcji w polityce oraz braku rozliczeń ludzi poprzedniego systemu i lustracji współpracowników SB.

Opracował
Michał FELIKSIAK

A N E K S

Tabela 1

		Co, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu przyczyniło się do upadku systemu komunistycznego w ZSRR i dawnych krajach bloku wschodniego?			
		Pontyfiikat Jana Pawła II	Polityka Ronalda Reagana, militarna przewaga Stanów Zjednoczonych nad ZSRR	Polityka Michaiła Gorbaczowa - pierestrojka w ZSRR	Gospodarcza niewydolność systemu komunistycznego
		%	%	%	%
Ogółem		40	8	20	23
Płeć	Mężczyźni	39	10	23	28
	Kobiety	42	5	17	19
Wiek	18-24 lata	28	6	10	23
	25-34	33	9	9	26
	35-44	36	5	19	23
	45-54	43	7	30	23
	55-64	44	8	28	24
	65 lat i więcej	56	9	24	20
Miejsce zamieszkania	Wieś	46	6	16	16
	Miasto do 19 999	36	7	24	26
	20 000 - 99 999	38	12	23	24
	100 000 - 499 999	41	5	15	30
	500 000 i więcej mieszk.	32	13	33	34
Wykształcenie	Podstawowe	42	4	18	10
	Zasadnicze zawodowe	42	7	18	19
	Średnie	44	8	22	26
	Wyższe	31	11	22	39
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	32	10	18	45
	Średni personel, technicy	33	9	22	28
	Pracownicy adm.-biurowi	38	10	25	28
	Pracownicy usług	36	11	19	20
	Robotnicy wykwalifikowani	42	8	20	15
	Robotnicy niewykwalifik.	35	6	20	28
	Rolnicy	40	11	24	29
	Pracujący na własny rach.	32	12	22	32
Bierni zawodowo	Renciści	54	4	17	11
	Emeryci	51	9	25	22
	Uczniowie i studenci	38	4	5	19
	Bezrobotni	35	2	15	18
	Gospodynie domowe i inni	31	2	21	19
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	42	11	20	33
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	33	5	24	28
	sekt. pryw. poza rolnict.	35	10	19	25
	prywatnym gosp. rolnym	34	10	22	21
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	41	5	13	11
	501-750	46	4	16	20
	751-1000	42	7	25	17
	1001-1500	48	6	21	28
	Powyżej 1500 zł	37	11	27	36
Ocena własnych war. mater.	Złe	50	5	19	18
	Średnie	43	8	22	18
	Dobre	35	8	19	30
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	59	4	18	15
	Raz w tygodniu	48	6	18	20
	1-2 razy w miesiącu	34	10	10	22
	Kilka razy w roku	34	9	29	25
	W ogóle nie uczestniczy	25	10	22	34
Poglądy polityczne	Lewica	36	10	29	33
	Centrum	40	9	18	24
	Prawica	50	8	25	25
	Trudno powiedzieć	33	3	11	13

Tabela 1 cd.

		Co, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu przyczyniło się do upadku systemu komunistycznego w ZSRR i dawnych krajach bloku wschodniego?				Liczba osób
		Ruch „Solidarność” i działania opozycji demokratycznej w PRL	Działania opozycji w innych krajach bloku wschodniego	Coś innego	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	
Ogółem		50	9	2	15	1064
Płeć	Mężczyźni	52	10	2	9	510
	Kobiety	48	8	2	19	554
Wiek	18-24 lata	56	13	3	22	124
	25-34	50	10	2	20	213
	35-44	56	14	2	14	183
	45-54	53	10	2	7	172
	55-64	54	4	1	8	186
	65 lat i więcej	34	1	1	16	186
Miejsce zamieszkania	Wieś	46	7	2	20	412
	Miasto do 19 999	54	10	2	13	167
	20 000 - 99 999	53	10	1	10	198
	100 000 - 499 999	55	9	0	13	174
	500 000 i więcej mieszk.	45	8	5	7	113
Wykształcenie	Podstawowe	40	7	1	25	232
	Zasadnicze zawodowe	50	8	2	17	262
	Średnie	55	9	2	9	355
	Wyższe	53	10	2	9	215
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	60	11	2	6	94
	Średni personel, technicy	55	12		12	54
	Pracownicy adm.-biurowi	44	9	2	15	64
	Pracownicy usług	54	10	4	12	82
	Robotnicy wykwalifikowani	59	8	2	14	116
	Robotnicy niewykwalifik.	54	16	2	7	51
	Rolnicy	51	5	3	15	38
Pracujący na własny rach.	52	9	3	11	36	
Bierni zawodowo	Renciści	43	4	2	17	72
	Emeryci	39	3	1	14	231
	Uczniowie i studenci	68	10	2	18	55
	Bezrobotni	49	14		27	99
	Gospodynie domowe i inni	46	12	3	19	70
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	56	6	1	9	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	59	9	4	10	110
	sekt. pryw. poza rolnict.	53	13	3	13	239
	prywatnym gosp. rolnym	50	8	4	18	47
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	51	9	3	24	164
	501-750	51	13	1	16	137
	751-1000	46	9	2	14	147
	1001-1500	53	6	1	9	154
	Powyżej 1500 zł	52	9	3	5	207
Ocena własnych war. mater.	Złe	53	3	4	15	153
	Średnie	47	7	2	16	452
	Dobre	51	12	1	13	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	54	2	4	11	53
	Raz w tygodniu	49	8	1	16	513
	1-2 razy w miesiącu	48	12	2	22	120
	Kilka razy w roku	54	10	2	10	228
	W ogóle nie uczestniczy	48	7	3	13	151
Poglądy polityczne	Lewica	48	9	3	6	172
	Centrum	53	11	2	13	329
	Prawica	56	9	1	4	307
	Trudno powiedzieć	40	4	2	33	256

Tabela 2

		Kto, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu przyczynił się do tego, że przemiany ustrojowe w Polsce po roku 1989 miały taki kształt, a nie inny?					
		Kierownicze gremia PZPR z Wojciechem Jaruzelskim na czele	PZPR jako całość	Tajne służby PRL	„Solidarność” jako forma społecznego nacisku na władze	Związani z „Solidarnością” politycy skupieni wokół Lecha Wałęsy	Kościół katolicki
		%	%	%	%	%	%
Ogółem		11	3	7	55	38	25
Płeć	Mężczyźni	12	3	8	58	37	30
	Kobiety	10	3	5	53	40	22
Wiek	18-24 lata	12	5	7	53	35	21
	25-34	13	2	11	51	37	27
	35-44	9	7	8	63	36	26
	45-54	12	3	6	64	43	26
	55-64	10	1	4	55	43	28
	65 lat i więcej	9	1	2	47	35	23
Miejsce zamieszkania	Wieś	11	3	6	52	33	24
	Miasto do 19 999	11	3	7	54	45	28
	20 000 - 99 999	10	3	4	56	36	27
	100 000 - 499 999	8	2	8	60	45	28
	500 000 i więcej mieszk.	16	7	11	62	41	20
Wykształcenie	Podstawowe	6	3	3	48	31	20
	Zasadnicze zawodowe	8	3	6	55	38	25
	Średnie	12	4	5	56	40	28
	Wyższe	18	2	13	63	43	28
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	17	4	16	61	42	31
	Średni personel, technicy	18	4	7	67	38	36
	Pracownicy adm.-biurowi	12	3	4	61	40	33
	Pracownicy usług	7	5	9	58	34	18
	Robotnicy wykwalifikowani	8	4	6	56	40	26
	Robotnicy niewykwalifik.	15	2	3	54	35	22
	Rolnicy	14		9	53	39	24
Pracujący na własny rach.	9		3	72	39	22	
Bierni zawodowo	Renciści	4	4	5	44	31	34
	Emeryci	11	1	3	51	43	22
	Uczniowie i studenci	13	9	9	58	32	25
	Bezrobotni	8	3	6	50	38	22
	Gospodynie domowe i inni	10	3	10	56	33	27
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	13	3	9	61	44	35
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	11	4	10	58	37	26
	sekt. prywat. poza rolnict.	12	4	6	61	38	22
	prywatnym gosp. rolnym	13		9	55	35	21
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	7	2	7	49	33	26
	501-750	10	5	6	53	39	22
	751-1000	15	5	4	52	47	26
	1001-1500	12	2	5	55	41	23
	Powyżej 1500 zł	13	2	9	68	48	29
Ocena własnych war. mater.	Złe	8	2	5	50	32	24
	Średnie	9	4	6	55	38	24
	Dobre	14	3	7	57	40	28
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	12	2	2	56	28	26
	Raz w tygodniu	9	2	5	54	40	27
	1-2 razy w miesiącu	10	6	11	57	41	31
	Kilka razy w roku	14	5	8	59	42	22
	W ogóle nie uczestniczy	12	2	9	53	29	21
Poglądy polityczne	Lewica	15	5	4	64	36	33
	Centrum	14	3	7	57	38	28
	Prawica	10	4	10	58	45	27
	Trudno powiedzieć	5	1	4	44	32	16

Tabela 2 cd.

		Kto, Pana(i) zdaniem, w największym stopniu przyczynił się do tego, że przemiany ustrojowe w Polsce po roku 1989 miały taki kształt, a nie inny?					Liczba osób
		Politycy zachodni, światowe organizacje finansowe	KGB i służby specjalne krajów komunistycznych	Papież Jan Paweł II	Ktoś inny	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		12	3	52	1	13	1062
Płeć	Mężczyźni	15	3	51	1	10	508
	Kobiety	9	2	54	0	16	554
Wiek	18-24 lata	8	8	36	2	19	124
	25-34	8	3	42	0	17	212
	35-44	14	1	53		10	183
	45-54	12	2	59		9	172
	55-64	17	4	61	1	9	186
	65 lat i więcej	11	1	60	1	15	185
Miejsce zamieszkania	Wieś	9	3	52	0	18	411
	Miasto do 19 999	11	3	49		11	167
	20 000 - 99 999	15	3	56	1	11	198
	100 000 - 499 999	11	1	56	1	9	172
	500 000 i więcej mieszk.	16	3	47	1	6	113
Wykształcenie	Podstawowe	7	2	51		22	230
	Zasadnicze zawodowe	10	1	54	1	15	262
	Średnie	14	4	54	1	9	355
	Wyższe	15	3	49	1	7	215
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	18	2	51		7	94
	Średni personel, technicy	19	2	47		8	54
	Pracownicy adm.-biurowi	12	3	50		12	64
	Pracownicy usług	6	5	36	3	16	82
	Robotnicy wykwalifikowani	6	2	53	1	13	116
	Robotnicy niewykwalifik.	11	4	53		9	50
	Rolnicy	19	2	64		14	38
	Pracujący na własny rach.	17	6	52		10	36
Bierni zawodowo	Renciści	5	2	55	1	20	72
	Emeryci	12	3	63	1	11	231
	Uczniowie i studenci	11	4	36	1	16	55
	Bezrobotni	10	1	46		19	99
	Gospodynie domowe i inni	13	3	59		11	70
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	17		49		9	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	8	5	52	1	9	110
	sekt. pryw. poza rolnict.	9	4	47	1	13	239
	prywatnym gosp. rolnym	23	4	54		18	47
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	12	5	51		17	162
	501-750	7	3	57		15	137
	751-1000	10	2	57		11	147
	1001-1500	10	2	62	0	12	154
	Powyżej 1500 zł	18	4	49	1	3	207
Ocena własnych war. mater.	Złe	12	5	55		15	151
	Średnie	11	3	56	0	12	452
	Dobre	12	2	48	1	13	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	12	2	46	3	23	53
	Raz w tygodniu	12	3	60	0	13	512
	1-2 razy w miesiącu	8	3	38		14	120
	Kilka razy w roku	10	3	48		9	228
	W ogóle nie uczestniczy	17	4	47	2	14	150
Poglądy polityczne	Lewica	22	3	50	1	9	172
	Centrum	12	2	55	0	10	329
	Prawica	12	4	60	1	5	307
	Trudno powiedzieć	4	2	42	1	29	254

Tabela 3

		O jakim wydarzeniu można powiedzieć, że było najbardziej przełomowe, wyznacza koniec PRL, ustroju komunistycznego w Polsce?			
		Obrady Okrągłego Stołu w 1989 roku	Wybory parlamentarne (tzw. kontraktowe) 4 czerwca 1989 roku	Powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego we wrześniu 1989 roku	Przyjęcie przez Sejm założeń reformy gospodarczej zwanej „planem Balcerowicza” w grudniu 1989 roku
		%	%	%	%
Ogółem		34	7	11	2
Płeć	Mężczyźni	35	7	15	2
	Kobiety	33	7	8	2
Wiek	18-24 lata	29	7	3	5
	25-34	25	4	5	3
	35-44	34	6	13	1
	45-54	44	7	14	
	55-64	37	8	18	3
	65 lat i więcej	35	8	12	1
Miejsce zamieszkania	Wieś	33	4	8	1
	Miasto do 19 999	33	8	11	2
	20 000 - 99 999	35	5	12	4
	100 000 - 499 999	34	11	16	1
	500 000 i więcej mieszk.	35	13	14	3
Wykształcenie	Podstawowe	31	4	11	2
	Zasadnicze zawodowe	34	5	12	1
	Średnie	35	6	11	3
	Wyższe	35	14	11	3
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	37	15	13	2
	Średni personel, technicy	36	4	17	9
	Pracownicy adm.-biurowi	36	5	8	2
	Pracownicy usług	32	9	9	
	Robotnicy wykwalifikowani	34	4	10	
	Robotnicy niewykwalifik.	34	4	21	2
	Rolnicy	29	3	7	
	Pracujący na własny rach.	34	11	6	4
Bierni zawodowo	Renciści	36	4	9	2
	Emeryci	34	9	15	2
	Uczniowie i studenci	29	11	6	9
	Bezrobotni	30	1	10	
	Gospodynie domowe i inni	38	4	7	1
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	44	6	14	1
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	35	9	12	2
	sekt. pryw. poza rolnict.	28	8	10	3
	prywatnym gosp. rolnym	32	3	5	2
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	30	3	8	3
	501-750	37	3	8	2
	751-1000	30	4	12	2
	1001-1500	33	12	15	3
	Powyżej 1500 zł	36	12	14	3
Ocena własnych war. mater.	Złe	32	5	11	1
	Średnie	32	6	11	2
	Dobre	36	8	12	3
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	37	3	12	1
	Raz w tygodniu	34	6	12	2
	1-2 razy w miesiącu	34	8	8	2
	Kilka razy w roku	31	8	13	4
	W ogóle nie uczestniczy	37	8	8	1
Poglądy polityczne	Lewica	43	8	15	4
	Centrum	33	8	12	2
	Prawica	36	7	11	2
	Trudno powiedzieć	25	3	7	1

Tabela 3 cd.

		O jakim wydarzeniu można powiedzieć, że było najbardziej przełomowe, wyznacza koniec PRL, ustroju komunistycznego w Polsce?				Liczba osób
		Rozwiązanie PZPR w styczniu 1990 roku	Ustąpienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego i wybór Lecha Wałęsy na prezydenta w 1990 roku	Pierwsze całkowicie demokratyczne wybory do Sejmu i Senatu w 1991 roku	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	
Ogółem		3	16	10	17	1063
Płeć	Mężczyźni	3	15	12	11	509
	Kobiety	3	17	9	21	554
Wiek	18-24 lata	1	16	11	28	124
	25-34	3	27	11	22	213
	35-44	4	21	10	11	183
	45-54	3	11	11	9	171
	55-64	2	11	11	10	186
	65 lat i więcej	6	7	9	21	186
Miejsce zamieszkania	Wieś	3	19	11	22	412
	Miasto do 19 999	5	15	10	16	166
	20 000 - 99 999	4	14	13	12	198
	100 000 - 499 999	2	16	8	12	174
	500 000 i więcej mieszk.	3	12	9	10	113
Wykształcenie	Podstawowe	2	16	8	25	232
	Zasadnicze zawodowe	5	17	9	17	262
	Średnie	3	18	12	12	354
	Wyższe	2	11	11	14	215
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.		8	17	8	94
	Średni personel, technicy		10	7	17	54
	Pracownicy adm.-biurowi	6	21	7	16	64
	Pracownicy usług	4	22	10	14	82
	Robotnicy wykwalifikowani	2	22	15	14	116
	Robotnicy niewykwalifik.	2	18	11	9	51
	Rolnicy	10	20	11	21	38
	Pracujący na własny rach.		21	5	18	35
Bierni zawodowo	Renciści	3	14	3	31	72
	Emeryci	5	9	11	15	231
	Uczniowie i studenci		16	9	20	55
	Bezrobotni	6	24	9	21	99
	Gospodynie domowe i inni	2	19	11	18	70
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	1	10	12	12	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	3	17	11	12	110
	sekt. pryw. poza rolnict.	2	22	12	15	237
	prywatnym gosp. rolnym	4	20	11	22	47
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	5	18	11	22	164
	501-750	1	23	6	19	137
	751-1000	5	18	13	15	147
	1001-1500	3	13	6	15	154
	Powyżej 1500 zł	3	13	13	8	206
Ocena własnych war. mater.	Złe	5	16	11	20	153
	Średnie	3	19	11	16	451
	Dobre	2	13	10	16	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu		19	7	20	53
	Raz w tygodniu	3	17	11	16	513
	1-2 razy w miesiącu	2	14	11	20	120
	Kilka razy w roku	5	14	11	14	228
	W ogóle nie uczestniczy	3	18	8	17	150
Poglądy polityczne	Lewica	3	11	8	9	172
	Centrum	2	18	11	13	329
	Prawica	5	16	13	9	306
	Trudno powiedzieć	3	16	8	36	256

Tabela 4

		Jak Pan(i) sądzi, jakie błędy, zaniechania popełniono w okresie przemian po roku 1989?			
		Brak wystarczającej lustracji, rozliczenia współpracowników PRL-owskich służb specjalnych	Brak dekomunikacji i rozliczenia funkcjonariuszy państwowych i partyjnych z okresu PRL-u	Uwłaszczenie nomenklatury, przejmowanie państwowego majątku przez działaczy państwowych i partyjnych	Zbyt szybkie tempo i zbyt duży zakres reform gospodarczych
		%	%	%	%
Ogółem		29	24	20	13
Płeć	Mężczyźni	33	27	24	13
	Kobiety	26	21	17	13
Wiek	18-24 lata	17	26	12	13
	25-34	28	22	15	13
	35-44	35	29	23	12
	45-54	34	23	23	14
	55-64	36	26	27	18
	65 lat i więcej	23	19	22	9
Miejsce zamieszkania	Wieś	27	23	16	16
	Miasto do 19 999	27	19	24	11
	20 000 - 99 999	27	24	23	12
	100 000 - 499 999	34	23	22	12
	500 000 i więcej mieszk.	38	36	26	10
Wykształcenie	Podstawowe	23	17	15	14
	Zasadnicze zawodowe	28	23	15	16
	Średnie	32	26	23	13
	Wyższe	35	29	29	10
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	37	30	35	9
	Średni personel, technicy	31	26	16	17
	Pracownicy adm.-biurowi	41	29	23	12
	Pracownicy usług	30	32	16	11
	Robotnicy wykwalifikowani	32	15	21	13
	Robotnicy niewykwalifik.	28	28	15	18
	Rolnicy	33	24	22	18
	Pracujący na własny rach.	37	14	41	11
Bierni zawodowo	Renciści	19	19	12	21
	Emeryci	28	22	23	10
	Uczniowie i studenci	22	24	14	16
	Bezrobotni	24	24	11	14
	Gospodynie domowe i inni	27	31	15	19
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	34	26	29	13
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	33	26	20	17
	sekt. pryw. poza rolnict.	34	23	20	9
	prywatnym gosp. rolnym	37	32	20	13
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	24	20	12	18
	501-750	27	23	18	6
	751-1000	32	25	18	18
	1001-1500	30	21	22	11
	Powyżej 1500 zł	32	28	33	14
Ocena własnych war. mater.	Złe	26	27	16	17
	Średnie	27	21	20	12
	Dobre	33	26	22	13
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	25	20	19	14
	Raz w tygodniu	32	24	20	12
	1-2 razy w miesiącu	28	22	17	15
	Kilka razy w roku	28	26	24	14
	W ogóle nie uczestniczy	25	23	19	14
Poglądy polityczne	Lewica	24	23	20	14
	Centrum	26	22	19	17
	Prawica	46	34	30	11
	Trudno powiedzieć	18	15	11	11

Tabela 4 cd.

		Jak Pan(i) sądzi, jakie błędy, zaniechania popełniono w okresie przemian po roku 1989?				
		Zbytne ograniczenie roli państwa w gospodarce i innych dziedzinach życia	Dopuszczenie do nadmiernego wzrostu nierówności społecznych	Tolerowanie korupcji, nieuczciwości w polityce	Zbyt duża zależność od Zachodu	Rozbicie i konflikty w ramach obozu solidarnościowego
		%	%	%	%	%
Ogółem		5	22	31	11	9
Płeć	Mężczyźni	5	24	31	11	9
	Kobiety	5	21	32	11	9
Wiek	18-24 lata	11	17	24	21	5
	25-34	5	17	35	12	7
	35-44	6	20	39	11	9
	45-54	3	30	39	10	10
	55-64	4	26	26	10	14
	65 lat i więcej	4	23	21	5	8
Miejsce zamieszkania	Wieś	6	18	30	11	6
	Miasto do 19 999	5	30	32	8	12
	20 000 - 99 999	6	23	29	14	12
	100 000 - 499 999	3	25	31	9	9
	500 000 i więcej mieszk.	6	20	37	11	14
Wykształcenie	Podstawowe	6	12	19	13	4
	Zasadnicze zawodowe	5	23	27	12	9
	Średnie	6	28	38	11	8
	Wyższe	5	22	38	7	16
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	3	27	40	7	15
	Średni personel, technicy	2	35	41	11	12
	Pracownicy adm.-biurowi	5	21	43	11	11
	Pracownicy usług	4	18	32	11	9
	Robotnicy wykwalifikowani	6	24	30	14	4
	Robotnicy niewykwalifik.	11	23	30	9	7
	Rolnicy	9	14	37	16	9
	Pracujący na własny rach.	3	18	38	8	16
Bierni zawodowo	Renciści	7	17	19	16	11
	Emeryci	4	25	25	5	9
	Uczniowie i studenci	7	16	26	26	6
	Bezrobotni	6	16	34	14	9
	Gospodynie domowe i inni	7	24	30	10	6
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	5	33	37	11	12
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	4	20	38	9	11
	sekt. prywat. poza rolnict.	5	19	35	11	9
	prywatnym gosp. rolnym	11	13	35	10	7
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	7	21	30	11	7
	501-750	4	24	31	16	7
	751-1000	1	15	35	8	7
	1001-1500	5	26	29	8	11
	Powyżej 1500 zł	5	28	38	8	14
Ocena własnych war. mater.	Złe	4	22	31	9	8
	Średnie	5	23	29	11	7
	Dobre	6	22	33	11	12
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	3	18	31	16	5
	Raz w tygodniu	7	22	34	11	12
	1-2 razy w miesiącu	2	19	28	13	7
	Kilka razy w roku	3	25	31	8	6
	W ogóle nie uczestniczy	6	24	26	14	8
Poglądy polityczne	Lewica	6	31	36	15	11
	Centrum	6	25	33	13	10
	Prawica	5	17	35	9	11
	Trudno powiedzieć	3	18	22	8	5

Tabela 4 cd.

		Jak Pan(i) sądzi, jakie błędy, zaniechania popełniono w okresie przemian po roku 1989?					Liczba osób
		Zbyt daleko idąca prywatyzacja polskiej gospodarki, wyprzedaż majątku narodowego za bezcen	Zbyt duży wpływ Kościoła na sprawy kraju	Inne błędy	Nie popełniono żadnych poważniejszych błędów	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		36	10	1	2	16	1062
Płeć	Mężczyźni	37	10	1	1	12	509
	Kobiety	35	10	2	2	20	553
Wiek	18-24 lata	25	8	1		29	124
	25-34	34	13	2	3	20	213
	35-44	32	13	2	1	11	183
	45-54	45	8	3	2	8	171
	55-64	40	10		0	10	185
	65 lat i więcej	36	6	1	2	23	185
Miejsce zamieszkania	Wieś	39	9	1	2	19	412
	Miasto do 19 999	39	10	2		16	166
	20 000 - 99 999	38	9	1	1	16	198
	100 000 - 499 999	31	12	1	2	16	172
	500 000 i więcej mieszk.	22	11	4		8	113
Wykształcenie	Podstawowe	36	10	1	4	24	232
	Zasadnicze zawodowe	41	8	1	1	18	262
	Średnie	34	9	1	1	14	354
	Wyższe	31	13	3	1	10	214
Grupa społ.-zaw. pracujący	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	33	11	3	2	6	94
	Średni personel, technicy	34	15		2	12	54
	Pracownicy adm.-biurowi	34	14	2		12	64
	Pracownicy usług	26	10	4		21	81
	Robotnicy wykwalifikowani	41	5	1		19	116
	Robotnicy niewykwalifik.	35	16	2	5	8	51
	Rolnicy	56	5			13	38
	Pracujący na własny rach.	38	8			18	36
Bierni zawodowo	Renciści	34	10	2	3	25	72
	Emeryci	38	7	1	1	18	230
	Uczniowie i studenci	23	12	3		24	55
	Bezrobotni	36	13		1	20	99
	Gospodynie domowe i inni	38	11	2	6	9	69
Pracuje w:	inst. państw., publicznej	35	11		1	9	140
	spółce właścicieli prywatnych i państwa	28	9	2	2	15	110
	sekt. pryw. poza rolnict.	37	10	3	1	17	238
	prywatnym gosp. rolnym	52	7			15	47
Dochody na jedną osobę	Do 500 zł	32	15	1	1	20	163
	501-750	37	9	2	2	21	137
	751-1000	36	7	1	2	20	147
	1001-1500	37	11	1	2	18	154
	Powyżej 1500 zł	36	11	3	0	6	207
Ocena własnych war. mater.	Złe	39	16	1	2	13	152
	Średnie	39	9	0	2	19	451
	Dobre	31	9	3	1	15	458
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	38	1			28	52
	Raz w tygodniu	40	7	2	1	14	512
	1-2 razy w miesiącu	30	9	2	3	23	120
	Kilka razy w roku	37	12	1	2	15	227
	W ogóle nie uczestniczy	23	21	2	3	17	151
Poglądy polityczne	Lewica	40	18	3	2	8	171
	Centrum	38	11	2	1	14	329
	Prawica	35	4	1	0	8	307
	Trudno powiedzieć	29	11	1	3	36	254